

Ярошенко Ф.О.,

доктор економічних наук, професор,
заслужений економіст України,
Міністр фінансів України

Бушуєв С.Д.,

доктор технічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
радник Міністра фінансів України

СИСТЕМА ШВИДКОГО РЕАГУВАННЯ НА ПРОНИКНЕННЯ СВІТОВОЇ КРИЗИ У ФІНАНСОВИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ

Розглядається можливість швидкого реагування на проникнення хвиль світової фінансової кризи в систему державних фінансів України. Запропоновано дифузійну модель такого явища, яка дає змогу будувати ефективну систему протидії проникненню фінансових криз на основі системи механізмів і сценаріїв.

The article deals with the possibility of fast response to penetration of waves of the world financial crisis into the state financial system of Ukraine. The authors suggest a diffusion model of such phenomenon which makes it possible to build an efficient system of reaction against penetration of financial crises based on the system of mechanisms and scenarios.

Ключові слова: світова фінансова криза, управління розвитком системи державних фінансів, тренди й турбуленції, механізми та сценарії програми управління дифузиею кризи.

Очікування другої хвилі світової фінансової кризи вже чинять руйнівний вплив на економіку багатьох країн світу. Чимало країн Європейського Союзу перебуває в стані, близькому до дефолту. Рівень боргових зобов'язань значної частини розвинутих країн викликає занепокоєння як один із чинників формування чергових хвиль світової фінансової кризи. Ця теза підтверджується нещодавніми подіями у США.

Для проактивного опрацювання стратегії блокування проникнення або пом'якшення руйнівного впливу на систему державних фінансів України авторами пропонується дифузійна модель та система швидкого реагування, яка відстежує ланцюги проникнення світової фінансової кризи у вітчизняний фінансовий сектор¹. Система побудована на розумінні трендів, які впливають на розвиток у тактичному і стратегічному плані. З них виділимо:

1. Глобальні тренди:

— перенесення виробництва у країни з дешевою робочою силою — Китай та Індію;

— валютні війни;

— дедалі більший вплив країн, що розвиваються;

— посилення впливу об'єднань країн, наприклад ШОС.

¹ *Азаров Н.Я.* Инновационные механизмы управления программами развития / Н.Я. Азаров, Ф.А. Ярошенко, С.Д. Бушуев. — К.: Саммит-книга, 2011. — 528 с.: ил.; *Азаров М.Я.* Управління державним бюджетом України / М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, С.Д. Бушуєв та ін. — К.: Мін-во фінансів України, 2010. — 816 с.

2. Довгострокові тренди України:

- деіндустріалізація України;
- зростання торговельного дефіциту;
- збільшення державного боргу;
- наростання пенсійної кризи, необхідність подальшого реформування пенсійної системи;
- перманентна девальвація гривні та високий рівень інфляції;
- потреба в реформуванні охорони здоров'я, освіти, армії;
- політизація та розшарування суспільства;
- концентрація фінансової влади;
- корупція;
- безсистемне реформування різних галузей економіки;
- значна залежність економіки від цін на енергоносії;
- рух у бік Європейського Союзу.

3. Короткострокові тренди України:

- стабілізація системи державних фінансів;
- висока динаміка виходу з кризи;
- початок реформування системи державного управління та економіки;
- політична нестабільність та підготовка до чергових виборів.

Ці тренди повинні бути враховані при розробці програми розвитку системи державних фінансів України.

Метою статті є побудова концептуальної моделі, механізмів, системи і сценаріїв протидії проникненню хвиль світових фінансових криз у систему державних фінансів України для підтримки стійкого розвитку економіки.

Архітектура системи швидкого реагування та моделювання дифузії хвиль світової фінансової кризи

Розглянемо архітектуру системи державних фінансів та її взаємодію з внутрішнім і зовнішнім середовищем. Модель зовнішнього оточення включає зовнішні фінансові канали, зовнішні впливи, тренди й турбуленції. Оболонка системи є напівпрозорою та регулює взаємодію із зовнішнім оточенням на основі збалансованої політики Національного банку та Міністерства фінансів України².

В ході бюджетного процесу системою державних фінансів визначаються цілі, очікувані результати й цінності, вона взаємодіє з внутрішніми фінансовими ринками. Бар'єри проникненню кризи формуються переважно за рахунок механізмів, закладених у Державному бюджеті та макроекономічних прогнозах розвитку. При

² Керівництво з управління інноваційними проектами і програмами: Моногр. / Пер. з англ. під ред. проф. Ф.О. Ярошенка. — К.: Новий друк, 2010. — 160 с.; *Азаров М.Я.* Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України: у 3-х т. / М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, С.Д. Бушуєв та ін. — К.: Мін-во фінансів України, 2010. — Т. 1. — 448 с., Т. 2. — 784 с., Т. 3. — 516 с.

цьому, з точки зору проникнення кризових явищ у фінансову систему України, створюється системна модель критичних факторів та критеріїв успіху з їх граничними значеннями³. Граничні значення критичних факторів визначають рівень тривоги щодо швидкого реагування на турбуленції зовнішнього й внутрішнього середовища. Прикладом таких факторів є рівень державного боргу, рівень інфляції, сальдо торговельного балансу тощо. Бюджетний процес визначається бюджетною політикою, затвердженим для виконання державним бюджетом (включаючи місцеві бюджети) та виконанням бюджету з управлінням змінами.

Бар'єри дифузії (проникнення) фінансової кризи поділяються на:

- фінансово-економічні (резерви та політики, спрямовані на економію);
- операційні, які передбачають зміну правил фінансування в критичних випадках;
- технологічні, що передбачають упровадження інноваційних технологій і механізмів у систему державних фінансів;
- поведінкові, які формують лідерство й оперативність у підготовці та прийнятті рішень.

Архітектура моделі наведена на рис. 1.

Модель бюджетного процесу базується на критичних факторах успіху та критеріях із граничними значеннями. Бюджетний процес поділяється на три фази: формування бюджетної політики на поточний період, розробка та прийняття бюджету, його виконання. При цьому зовнішні тренди й турбуленції впливають на фінансовий сектор і систему державних фінансів України через канали дифузії (проникнення). Їх негативний або руйнівний вплив необхідно ідентифікувати та заблокувати або пом'якшити. Система Функціональної Імітації Надзвичайних Кризових Ситуацій Фінансового Сектору України (СФІНКС ФСУ), яка розробляється та застосовується авторами в бюджетному процесі 2012 р., має на меті швидке реагування та застосування відповідних сценаріїв блокування або пом'якшення негативного впливу кризового оточення на державні фінанси України.

Приклад критичних факторів (індикаторів) успіху наведено в табл. 1.

Таблиця 1. Індикатори успіху бюджетної політики на 2012 р.

Показник	Частка у ВВП, %
Дефіцит сектору загальнодержавного управління	≤ 2,5
Державний і гарантований державою борг	≤ 45
Частка перерозподілу ВВП через зведений бюджет	≤ 28,7
Виконання плану дохідної частини державного бюджету	≥ 100
Інвестиційні видатки зведеного бюджету	≥ 5

³ Ярошенко Ф.О. Управління державними фінансами на інноваційних засадах / Ф.О. Ярошенко, С.Д. Бушуєв та ін. — К.: Мін-во фінансів України; УДУФМТ, 2010. — 492 с.

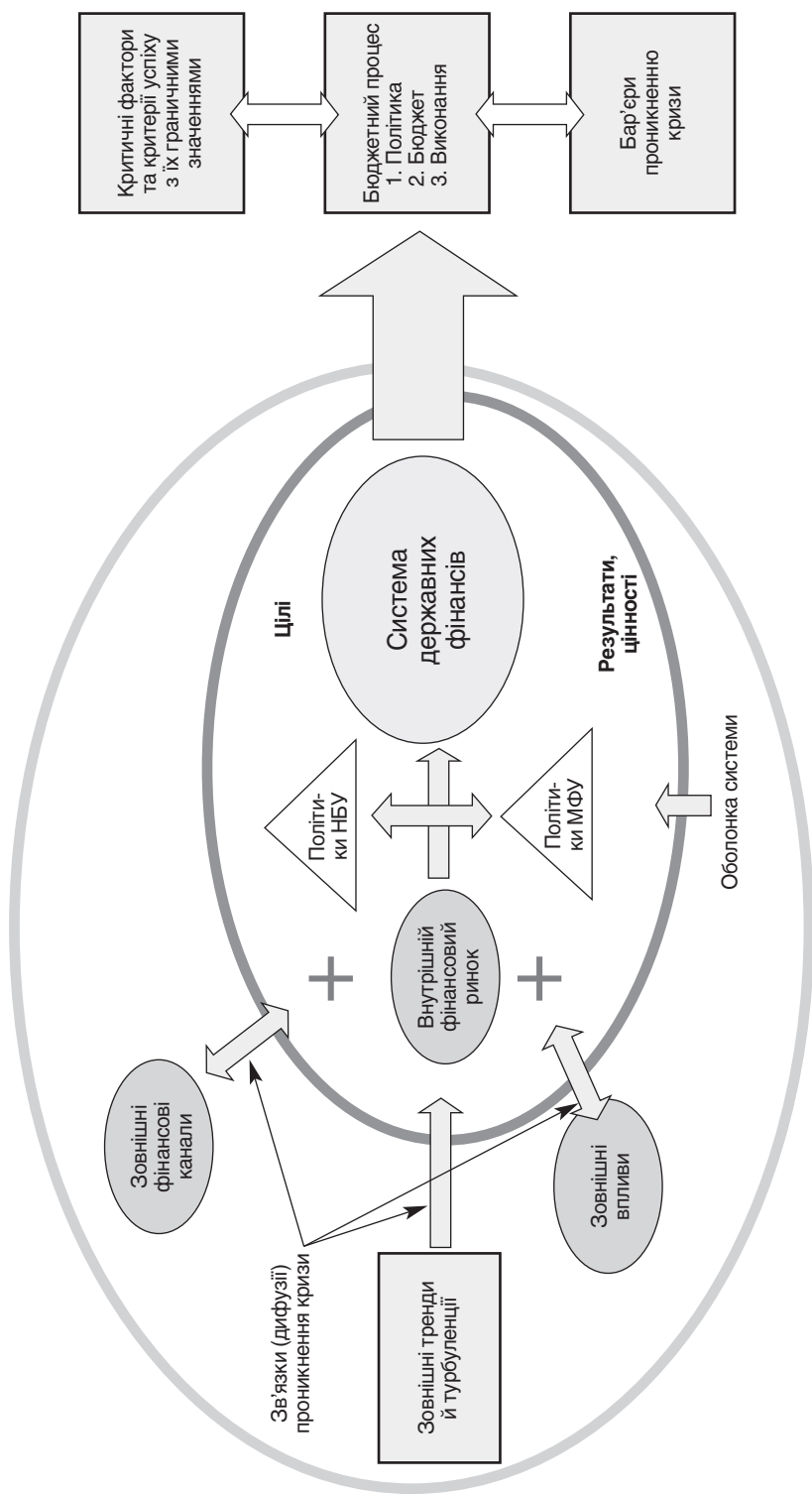

Рис. 1. Дифузійна модель проникнення хвиль фінансових криз

Система протидії проникненню фінансової кризи СФІНКС ФСУ

Розглянемо типи дій, спрямованих на запобігання проникненню кризи⁴:

1. Операційні, пов'язані з виконанням бюджету та управлінням змінами.
2. Управлінські, пов'язані з швидким реагуванням на наближення кризових ситуацій та застосуванням відпрацьованих сценаріїв протидії кризовим явищам або пом'якшення їх впливу.
3. Стратегічні, що включають у процеси управління виконанням бюджету протиризикові дії щодо кризових трендів та дифузії кризових явищ на фінансові ринки України. Такі стратегії можуть мати сценарний характер, їх включення визначається тригерами, які пов'язані з критичними факторами.
4. Інфраструктурні, котрі реалізують стійкі до кризи інфраструктури на основі регуляторів фінансових ринків.
5. Організаційні, що передбачають набір сценаріїв та систему моделей їх застосування в часі.

На основі визначених дій, як правило, формуються два типи механізмів:

- механізм резервування в межах державного й місцевих бюджетів, який уповільнює розвиток та базується на песимістичному сценарії;
- механізм швидкого реагування, що призводить до реактивного стилю управління державними фінансами та має свої недоліки.

Кожен із цих механізмів може включати необхідне різноманіття сценаріїв щодо протистояння кризовим явищам або пом'якшення їх впливу.

Турбуленції та тренди. Тренди ніколи не виникають з нічого й не припиняються без причин. Наведемо приклад одного з багатьох трендів, які супроводжують розвиток. Це взаємопов'язаність.

Опис тренду. Світ стає дедалі більше просоченим зв'язками, включаючи фінансові потоки, в ньому практично не залишилося місць, куди не можна подзвонити, приїхати або швидко й дешево надіслати посилку. Роз'єднаність — це невключеність у систему зв'язків, що забезпечують комунікацію (пересування грошей, ресурсів, ідей), транспорт (пересування людей та розподіл пересування товарів і послуг).

Фактори й причини. Взаємопов'язаність корисна. Взаємопов'язаність зростає й далі зростатиме.

Наслідки. Слід очікувати, що світ стиснеться ще сильніше: ширші дороги, швидкі літаки, більше електронного зв'язку та кращі системи доставки. Все це посилюватиме взаємопов'язаність. У взаємопов'язаному світі інформація, люди й речі дуже легко долатимуть відстані. Взаємопов'язаність робить розмитішими прямі наслідки подій. Так, природні катастрофи (посухи, повені, пожежі, землетруси) відчує більша кількість людей, але кожна окрема людина постраждає менше.

⁴ *Азаров Н.Я.* Инновационные механизмы управления программами развития / Н.Я. Азаров, Ф.А. Ярошенко, С.Д. Бушуев. — К.: Саммит-книга, 2011. — 528 с.: ил.; *Бушуев С.Д.* Креативні технології в управлінні проектами і програмами / С.Д. Бушуев, Н.С. Бушуєва, І.А. Бабаєв та ін. — К.: Самміт-книга, 2010. — 768 с.

Зрозуміло, що проникнення кризи у фінансову систему України може відбутися на основі таких моделей дифузії:

— дифузії турбуленцій, котрі є швидкоплинними в часі та практично не прогнозованими;

— дифузії трендів, що мають довготривалий вплив у часі та є прогнозованими.

Найбільш руйнівними, мабуть, є турбулентні впливи, які дуже важко обрахувати й передбачити.

Канали проникнення кризи та сценарії їх реакції зображені на рис. 2.

На сьогодні існує глобальний ризик і джерело турбуленцій світових фінансових ринків — неспроможність США та ЄС розв'язати проблеми стабілізації економічної ситуації. Це може призвести до негативних настроїв серед інвесторів і кредиторів та спричиняє турбуленції в глобальній фінансовій системі. Такі турбуленції створюють нестабільність на фінансових ринках та проблеми з рухом капіталу; підвищують фінансові ризики на ринку боргових зобов'язань, що змінює умови кредитування та функціонування світових фондового й фінансового ринків.

Велике значення для протидії або гальмування дифузії кризи в систему державних фінансів має розуміння ланцюгів впливу та реакції системи швидкого реагування СФІНКС. Система аналізує критичні фактори соціально-економічного стану, приклад яких наведено в табл. 2.

Система швидкого реагування здійснює моніторинг стану та виявляє критичні ситуації щодо розвитку турбуленцій і трендів. Після ідентифікації критичної ситуації система пропонує команді проекту СФІНКС підготувати до запуску та запустити певний сценарій або їх ланцюг.

Приклад формування системи сценаріїв щодо управління державним боргом наведено на рис. 3.

Кожен сценарій зберігається в системі знань у форматі креативного шаблону. Приклад одного з креативних шаблонів наведено на рис. 4.

Ключові тенденції, що спостерігаються у світі й в Україні, по суті, є різноспрямованими. Так, для світу характерна висока волатильність на фінансових ринках в умовах нестабільності фінансових систем США та Європи.

Для України властиві висока чутливість та залежність фондового ринку від стану світових ринків, головним чином унаслідок експорто орієнтованості компаній — основних учасниць фондового ринку; невпевненість у якості державної політики; висока залежність від іноземного капіталу.

Визначимо критичні ризики щодо проникнення кризи:

Ризик 1: зменшення зовнішнього попиту, обсягів українського експорту.

Ризик 2: відплив капіталу з України, “закриття” світових фінансових ринків.

Ризик 3: неповноцінне відновлення роботи банківського сектору.

Ризик 4: висока залежність банківського й корпоративного секторів від зовнішніх кредитних ресурсів (необхідність погашення боргів попередніх років).

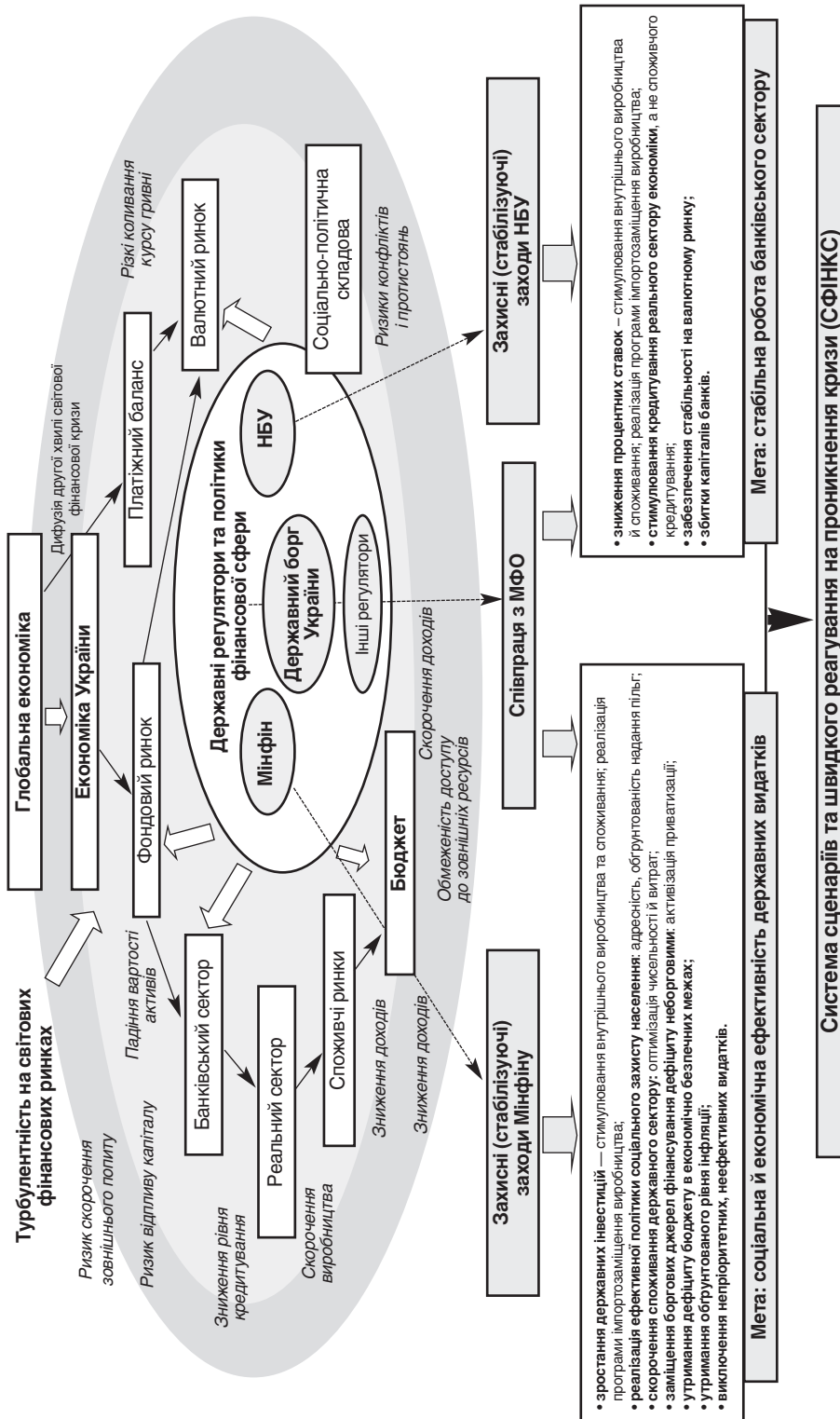

Рис. 2. Концептуальна схема дифузійної моделі проникнення другої хвилі кризи

Таблиця 2. Критичні фактори фінансово-економічного стану України на 2012 р.

Показник	Норма	Негативний тренд		Турбулентний тренд	
	зелена зона	жовта зона	червона зона	коричнева зона	чорна зона
<i>Платіжний баланс</i>					
Сальдо рахунку поточних операцій, % ВВП	> 0	0—1	-1—3	-3—5	-5—10
Сальдо платіжного балансу, % ВВП	0—3	-0,5—1	-1—3	-3—5	-5—10
Чистий приплив (відплив) капіталу за фінансовим рахунком, млрд дол. США	3—6	0—3	-3—5	-5—8	-8—12
<i>Валютний ринок</i>					
Офіційний курс гривні до долара США, темп зміни до попереднього періоду, %	+/-5	+5—6	+6—10	+10—15	+15—30
Валові міжнародні резерви України, місяці імпорту	6—10	4—5	3—4	1—3	0,5—1
<i>Банківський сектор</i>					
Рентабельність капіталу банків, %	7—10	1—7	0—5	-5—15	-15—30
Приріст (відплив) депозитів, темп зміни до попереднього періоду, %	+20—30	+10—20	0+10	0—5	-5—10
Приріст (зниження) кредитів, темп зміни до попереднього періоду, %	+30—50	+15—30	0+15	0—5	-5—10
Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	30—40	25—30	15—25	10—15	0—10
<i>Реальний сектор</i>					
Реальне зростання ВВП, %	+5—6	+3—5	+2—0	0—5	-5—10
Індекс споживчих цін, %	3—5	6—8	10—12	12—15	15—20
<i>Бюджет</i>					
Дефіцит СЗДУ, % ВВП	2—2,5	2,5—3	3—5	5—10	10—15
<i>Борг</i>					
Валовий зовнішній борг, % ВВП	50	50—65	65—75	75—90	90—100
Державний і гарантований державою борг, % ВВП	30	30—40	40—45	45—55	55—60
<i>Фондовий ринок</i>					
Індекс ПФТС, зміна, %	+5—10	+0—5	-5—15	-15—20	-20—30

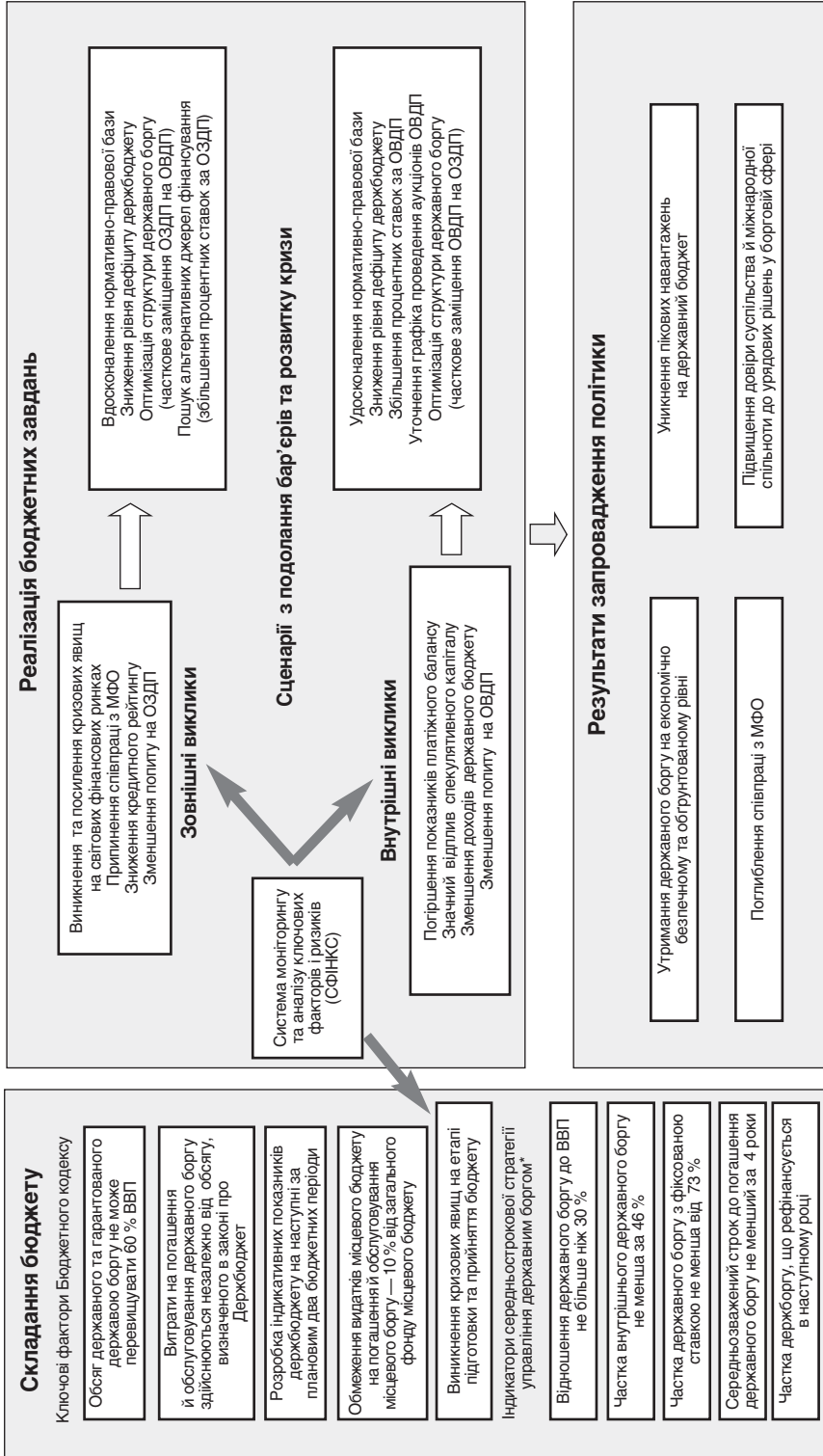
Примітка: значення на стику є початком нової зони.

Як стабілізатори негативного впливу дифузії кризи визначимо:

- високу ліквідність банківської системи;
- високий рівень міжнародних резервів;
- зростання державних інвестицій на інфраструктуру;
- податкову реформу⁵;
- адміністративну реформу (скорочення споживання державного сектору);
- співробітництво з МВФ та іншими світовими фінансовими організаціями.

Через погіршення ліквідності світових фінансових ринків та проведені в Україні реформи рівень впливу капіталу з нашої країни (за умови виникнення другої хвилі світової фінансової кризи) очікується на значно нижчому рівні, ніж у кризовому 2009 р.

⁵ *Азаров М.Я.* Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України: у 3-х т. / М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, С.Д. Бушуєв та ін. — К.: Мін-во фінансів України, 2010. — Т. 1. — 448 с., Т. 2. — 784 с., Т. 3. — 516 с.

* Визначено на 2012 р.

Р и с. 3. Приклад схеми формування системи сценаріїв реагування на кризові явища, пов'язані з державним боргом

Код сценарію: 010101

Назва сценарію: Відмова МВФ від співробітництва з причини перевищення боргу

Ключові фактори й тригери застосування сценарію: рівень державного боргу, рівень довіри МФО

Елементи політик МФУ й НБУ щодо сценарію: Бюджетний кодекс, монетарна політика НБУ на 2012 р.

Проблеми та виклики щодо застосування сценарію

Великий обсяг державного й гарантованого державою боргу
Значні витрати на погашення та обслуговування державного боргу
Припинення співпраці з МФО
Зниження кредитного рейтингу
Погіршення показників платіжного балансу
Значний відплив спекулятивного капіталу
Зменшення доходів державного бюджету

Заходи сценарію

Скорочення дефіциту держбюджету
Зменшення обсягу фінансування державних цільових програм
Зміни у структурі боргових інструментів:

- заміщення середніх і довгих ОВДП на короткі (з терміном погашення протягом планового бюджетного року)
- заміщення середніх і довгих ОЗДП на короткі (з терміном погашення протягом планового бюджетного року)

Очікувані результати та вплив на систему державних фінансів

Уповільнення економічного розвитку й зростання
Погіршення соціальних стандартів
Ризик рефінансування державного боргу в плановому бюджетному періоді
Збільшення боргового навантаження на держбюджет
Ризик різкого зростання процентних ставок за ОВДП

Пов'язані сценарії

010201 — Реалізація бюджетних завдань / Припинення співпраці з МФО
010202 — Реалізація бюджетних завдань / Погіршення показників платіжного балансу

Рис. 4. Приклад креативного шаблону сценарію

Наведемо два базових сценарії реагування системи державних фінансів України на дифузію фінансової кризи:

1. Істотний відплив капіталу — 6—7 млрд дол. США, скорочення фізичних обсягів експорту на 10 %.

За такого розвитку подій знизяться обсяги виробництва продукції металургійної, хімічної галузей та машинобудування. Економічним наслідком буде падіння реального ВВП на 3—5 % у 2012 р. за умови проведення ефективної бюджетної й монетарної політики.

2. Низький приплив капіталу, уповільнення темпів зростання експорту, що узгоджується з песимістичним сценарієм розвитку економіки України, прогнозованим МВФ.

Економічним наслідком такого розвитку подій буде зростання реального ВВП на 5 % у 2012 р. за умови проведення ефективної бюджетної й монетарної політики.

Зазначені сценарії побудовані на основі існуючих трендів і турбуленцій на світових фінансових ринках (рис. 5).

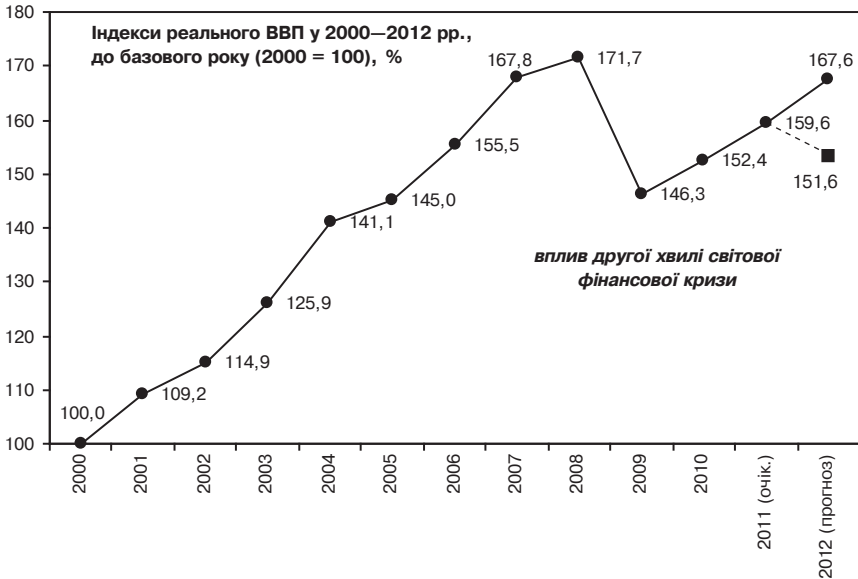

Рис. 5. Приклад моделювання сценарію проникнення кризи з впливом на ВВП

При виникненні специфічних турбуленцій на фінансових ринках світу ефективність протидії проникненню другої хвилі світової фінансової кризи залежить від швидкого реагування системи державних фінансів на турбуленції, що виникають протягом 2012 р.

Підсумовуючи викладене, доходимо таких висновків:

1. Протистояти проникненню другої хвилі фінансової кризи можливо тільки на основі розуміння й моделювання процесів дифузії кризи та дій, що стримують дестабілізуючий вплив на розвиток системи державних фінансів і економіки України в цілому.
2. У першу чергу необхідно чітко узгодити та орієнтувати на протидію кризи політику в сфері фінансів України.
3. Потрібні злагоджені дії всіх інституцій фінансової сфери країни.
4. Необхідно побудувати державну систему швидкого реагування на критичні турбуленції світових і внутрішнього ринків.